

Дерманський «Октоїх»

Октоїх (Восьмигласник) — книга церковних пісень (тропарів, кондаків, канонів) для восьми голосів у православному богослужінні на вісім тижнів. Перші тропи та піснеспіви майбутньої книжки з'явилися ще в V-VII ст. у Візантії. У VIII ст. зібрані матеріали об'єднав та систематизував Іоанн Дамаскін, який і вважається основним автором-упорядником церковних пісень. Пізніше працю Іона Дамаскіна доповнили інші релігійні діячі, серед яких: Іосиф Піснеспівець, Феофан Начертанний, Феодор Студит. На наші землі «Октоїх» потрапив через Болгарію, після прийняття християнства. «Октоїх» у перекладі із грецької мови на церковнослов'янську, — «Осьмигласник». У передмові до дерманського видання 1604 р. читаємо: «ізобразивши въ єдиною книгу, назвали єй охтай, тоєсть осмогласникъ. Прозьбы ѿ молитвы до Бога в собѣ замыкающую». Восьмиголоса система цієї книжки стала основою для вітчизняних «Ірмологіонів» к. XVI — п. XVIII ст. Сьогодні «Октоїх» також є обов'язковим атрибутом церковних богослужінь і належить до книг загального богослужіння.

Галина Карпінчук

Перший «Октоїх» в Україні було надруковано на Волині, у Дерманській друкарні, яку заснував князь Константин Острозький (1526-1608). В умовах католицько-православного протистояння, яке загострилося після прийняття Берестейської унії 1596 року, він прагнув відродити роль монастирів для покращення освітнього рівня представників православ'я.

Друкарня діяла при Свято-Троїцькому монастирі, який було збудовано у Дермані ще у XV ст. на кошти князя Василя Красного (Острозького). Впродовж року, з 1575 до 1576 р., маєтком монастиря управляв першодрукар Іван Федоров. (У той час Константин Острозький готував видання Біблії, яку у 1581 році і надрукував Іван Федоров). Вже після того Константин Острозький здійснив свій давній задум — заснував ще один культурно-освітній центр на Волині,

Октоїх, 1604.

при Дерманському монастирі. Відомо, що 5 липня 1602 року Патріарх Олександрійський Мелетій Пігас благословив князя на добудову монастиря.

Октоїх, 1715;
Октоїх, 1802.

Після того тут було зведено кіновію (співжителство), засновано школу та друкарню.

При Дерманському монастирі князь Острозький зібрав освічених людей, про що, зокрема, зазначено згодом у передмові до «Октоїха»: «монастир свій, названий Дермань, з усіма достатками відлучив, на киновію його фондував і інокам віддав, на згромадження до нього людей, богобойних і ченців святолюбивих в житті і вчених, яким

то і друкарню придав, аби двояко і трояко пожиточними церкви і вірі святий були, єдиними молитвами своїми святими помагаючи, як солуняни апостолу Павлу, а інші життям святолюбивим приклад даючи тим, які хочуть спасатися, а досконалі наукою і письмом, друкуванням книг світючи всім, подобячись старим інокам, яких праці в письмі і по нинішній день явни, для котрих хвалені суть. Бѣгуновъ чернцовъ и чиновитому противныхъ абы въ томъ монастырѣ (Дерманським) не приймовати”.

Дерманська друкарня діяла із 1602 до 1605 року. За цей час тут було надруковано чотири книжки: “Октоїх, сирѣч осмогласник”, “Лямент дому княжат Острозьких над земним з того світу ясне освещением княжатем Олександром Костянтиновичем княжатем Острозьким, воєводою волинським”, “Лист Мелетія святишого патріарха Олександрійського до велебного єпископа Іпатія Потія”.

Першою і найвизначнішою книжкою цієї друкарні є видання “Октоїха”.

До цього “Октоїх” кириличним шрифтом був надрукований у Кракові (видання Швайпольта

Фіоля, 1494 р.) та місті Цетиньє (видання ієродіякона Макарія, 1496; Чорногорія).

Книжка, як вказано у передмові, вийшла “в спільножитному монастирі Дермані, коштом і накладом монастирським”.

Чи не найголовнішу роль у її появі відіграв Дем’ян Наливайко – брат одного із організаторів повстання 1594–1596 рр. – Северина Наливайка. Дем’ян Наливайко відомий в нашій історії як письменник, автор антиуніатських творів. Друкарську справу опанував від Івана Федорова і після Василя Суразького (близько 1598 р.) дбав про вихід книг в Острозькій друкарні. Маючи високу духовну освіту, Дем’ян Наливайко одержав сан священника і став особистим духівником Костянтина Острозького. А з 1602 р. почав керувати Дерманською друкарнею і стояв на її чолі до кінця діяльності друкарні (1605). Навколо себе він зібрав видатних науковців-теологів: Кирила Лукаріса, Іова Борецького, Василя Суразького, Ісаїю Борискевича, Іова Княгиницького.

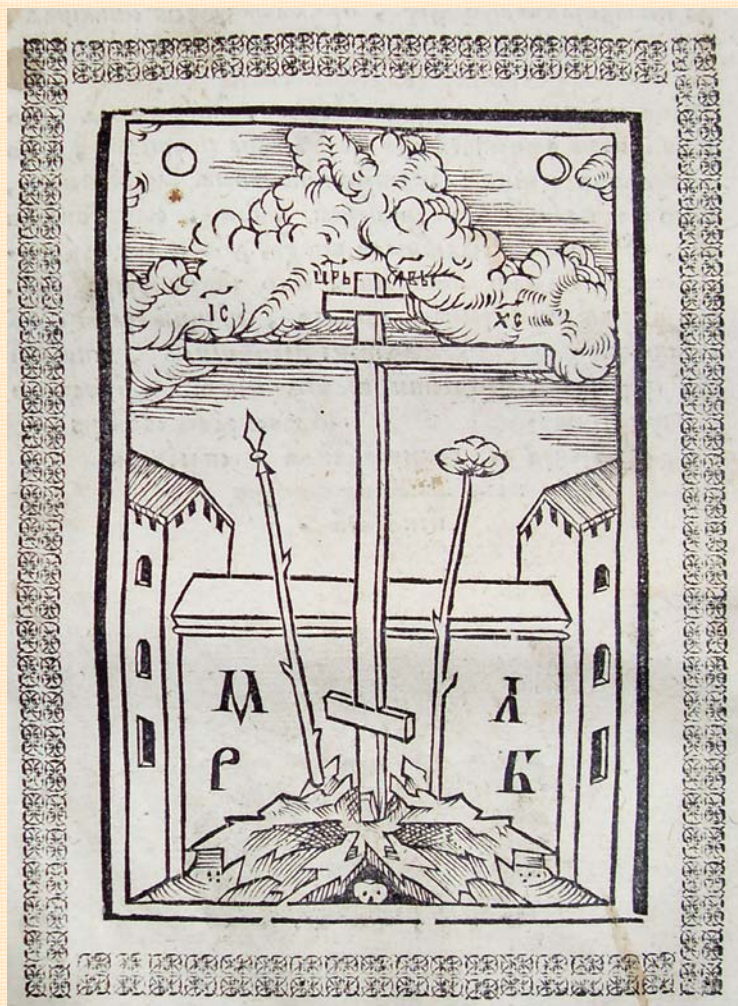
Дем’ян Наливайко був організатором і редактором видання “Октоїху”. Книжка складається із восьми частин. Кожна частина має свої гласи і має окреме, відмінне від інших, художнє оформлення.

Видання 1604 року – це великоформатна книжка (30,0 см х20,0 см) на 326 аркушів. Надрукована і проілюстрована двома кольорами: червоним і чорним.

Текст видання надрукований церковнослов’янською мовою. На звороті титульної сторінки вміщено панегіричні вірші Костянтину Острозькому: “На гербъ ясне освещеного княжати Костянтина Костянтиновича” та вірш “Кресте, господствуяй днесь...”, автором яких є Дем’ян Наливайко.

Він також є, напевно, автором передмови під назвою “Предмова указуючи що за розум замикает в собѣ тая книга”, яка надрукована в “Октоїху” церковнослов’янською та українською мовами на 10 аркушах.

Післямова церковнослов’янською мовою має підпис “Даміан недостойний пресвітер”, що однозначно засвідчує, що її автор – Дем’ян Наливайко. Нижче цього підпису зазначено ініціалами й технічного друкаря “І. Ф.”. Але чиє ім’я стоїть за ними – невідомо; можливо, це син першодрукаря Івана Федорова.

Октоїх, 1604. Знаряддя Страстей Христових.

Октоїх, 1715. Чернігівська друкарня Лазаря Барановича. Зображення Іонна Дамаскіна.

Що стосується текстової частини, то дослідник стародруків Константин Копержинський припускає, що за основу дерманського "Октоїха" узято Московський Октоїх 1594 р., виданий Андронником Тимофієвим. Однак, більшість вчених схиляються до думки, що друкували "Октоїх" за грецьким оригіналом. Перекладач текстів дерманського "Октоїха" — Іов Княгиницький, якого запросив до співпраці ігумен монастиря — Ісак Борискович. Про це йдеться в житті Іова Княгиницького: "И въ то время пріялъ бѣше отъ князя Василя (тобто Василя Константина Острозького) на строеніе монастырь Дермань Ісакій Святогорець (Борискович), иже послѣди епископъ поставленъ бысть патриархомъ Іерусалимскимъ и сей молить къ себѣ отца нашего (Іова) строенія ради обща житія; онъ же (Іов), немогій отрещися, отхождаше; и многимъ тамо (в Дермані) на успѣхъ бысть, труждаася, помагая въ духовныхъ же и телесныхъ, и въ друкарни, — тогда Охтай друковаху".

Дем'яну Наливайку допомагали готувати Осьмигласник Іов Борецький та Ісакій Борискович.

Друкувати книжку розпочали 12 квітня 1603 року, а закінчили 12 вересня 1604 року. У той час, коли тривала робота над "Октоїхом", сталася сумна подія: помер син князя Костянтина — князь Олександр Острозький — надія українського православного люду. Про це в післямові записано так: "В літо 1603-те, місяці грудні, 2 дня представився благочестивий князь Олександр, воєвода волинський, син благовірного князя Костянтина, і великий плач і сум батьку і рідним залишив, найбільше ж християнам, всі ж бо бачили в ньому допомогу і захист у бідах і гоніннях, що потрясають Христову церкву".

Восьмигласник надруковано на якісному папері, який має такі ж філіграні, що й острозькі видання, зокрема Острозька Біблія. Тут видно зображення хреста і півмісяця або ж двох хрестів і півмісяця. З такими водяними знаками виготовляла папір Бузька паперова майстерня. Окремі аркуші у виданні є із філігранями двох хрестів, що накладаються один на другий. Такий папір вироблявся в Острозькій папірні, що почала працювати 1595 року.

В "Октоїху" використано острозькі шрифти; пагінація праворуч, внизу, посередині аркуша.

Книжка гарно проілюстрована. Для її оформлення використані дереворити з рослинним орнаментом із попередніх видань Івана Федорова. Але є і дві оригінальні ілюстрації — майстерно виконана заставка із зображенням вази з квіткою і гіллям; а також сторінкова гравюра із зображенням трираменного хреста на тлі монастирської стіни (за твердженнями Якіма Запаса — сюжет Страстей Христових).

Прикрашають видання заставки та кінцівки, відтиснуті також із дощок Івана Федорова. А вузькі заставки із малюнком на білому тлі окремі дослідники вважають відбитком із дощок віленського Євангелія 1575 р. Петра Мстиславця. Одна із кінцівок — плетінчаста, запозичена із польського видання Біблії Леополіти Шарфенберга (1561). Таке саме зображення є у московському Часовнику Івана Федорова 1565 року. Завдяки йому, очевидно, ця дошка і потрапила до Дерманського монастиря.

Оригінальною у виданні є кінцівка на звороті 41 аркуша третього рахунку. Це відбиток з дошки

із ініціальної літери Т, яка використовувалась у московському анонімному Псалтирі. В “Октоїху” вона розміщена горизонтально. До Дерманя ініціальну літеру міг привезти також Іван Федоров, хоча у його друках літера Т не зустрічається. Деякі із дослідників вважають цей факт за доказ зв'язку першодрукаря з анонімною московською друкарнею. Першим зауважив використання

цієї літери в дерманському виданні дослідник української книжки — Григорій Коляда.

Дерманське видання належить до найперших стародруків на українських теренах. Восьмигласник має визначну історико-культурну і мистецьку цінність і є книжковою рідкістю. Від “Октоїха” 1604 р. розпочинається системне друкування текстів із використанням української мови.

На території України ця книжка впродовж майже чверті століття забезпечувала потреби тогочасного українського православ'я. Дерманське видання є справжнім раритетом — у найповнішому каталозі стародруків зафіксовано лише 11 примірників цієї книжки, знаходяться вони як в Україні, так і поза її межами. “Октоїх” є в архівах Центральної наукової бібліотеки України ім. В. Вернадського НАНУ, Музеї книги і друкарства України, Національній історичній бібліотеці України, Львівській національній науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАНУ, Ланцутському музеї (Польща).

Після дерманського видання “Октоїх” надрукував київський друкар Спиридон Соболев у

1628 і 1629 рр. Це видання вирізняється своїми ілюстраціями, які вперше в українській книжці виконані за допомогою гравюри на металі.

Згодом “Октоїх” видав львівський друкар Михайло Сльозка (1640 р.). Про попит і потребу цього видання на українських землях у першій половині XVII ст. свідчить той факт, що тільки впродовж п'яти років (1639–1644) у друкарні Львівського братства “Октоїх” передруковували ще чотири рази.

Значно збільшилась кількість “Октоїхів” у XVIII ст., коли друкарні поширилися всією територією України. Восьмигласник було надруковано у чернігівській друкарні Лазаря Барановича (1715), друкарні Києво-Печерської лаври (Київ, 1699; 1798). У 1774 році “Октоїх” видали із ілюстраціями відомого українського гравера Йосифа Гочемського у друкарні Свято-Успенської Почаївської лаври. У XIX–XX ст. більшість книг були підготовлені із дозволу та на замовлення Московського Патріархату.

Останнє видання “Октоїха” з'явилося в Україні у двох томах 2006 р. Книжка вперше перекладена сучасною українською літературною мовою, загальною кількістю 1630 сторінок. Підготував це видання Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет.

1. Октоїх. — Дермань, 1604.
2. Запаско Я. Мистецтво книги на Україні в XVI–XVIII ст. — Л., 1971.
3. Запаско Я. Мистецька спадщина Івана Федорова. — Л., 1974.
4. Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків на Україні. К. I. 1574–1700 рр. — Л., 1981.
5. Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків на Україні. К. I. 1701–1764 рр. — Л., 1984.
6. Князь К. К. Острозький патрон і оборонець українського православ'я (1608–1958). — Нью-Йорк, 1958.
7. Копержинський К. Острозька друкарня в Острозі та Дермані після Берестейської унії (1596), її видання та діячі. // Бібліологічні вісті. — 1924. — № 1/3.
8. Мацюк Орест. Папір та філіграні на українських землях. (XVI — поч. XX ст.). — К., 1974.
9. Огієнко Іван. Історія українського друкарства. — К., 1994.
10. Огієнко Іван. Дерманська друкарня. — Вінніпег, 1925.
11. 400 лет русского книгопечатания. — М., 1964.
12. Зернова А. С. Книги кирилловской печати. Начало книгопечатания в Москве и на Украине. — М., 1947.